

Partijen in spagaat?¹

Eensgezindheid en meningsverschillen onder leden van Nederlandse politieke partijen

Josje den Ridder, Joop van Holsteyn en Ruud Koole

ABSTRACT

Political parties are the building blocks of representative democracy since they traditionally perform roles that are considered essential for the functioning and well-being of democracy. In the study and evaluation of the democratic system as a whole, as a general rule, parties are treated as unitary actors. Most political parties, however, are membership organizations and their external functioning is partly dependent on internal affairs, including the behavior and opinions of their members. In this paper we open the black box of parties and show on the basis of a 2008 survey among seven political parties how united or divided ordinary Dutch party members are with respect to various political issues and orientations. It is shown that most parties are rather united on most issues. They are least united on two of the most pertinent issues of today's politics, i.e. the integration of ethnic minorities and European integration.

KEYWORDS: Political parties, party members, party members survey, unity within parties, representative democracy

1. Inleiding

In beschouwingen over de representatieve democratie spelen politieke partijen een prominente rol. De verklaring ligt voor de hand: partijen zijn essentieel voor hun functioneren. Schattschneider liet daar in de opening van zijn *Party Government* geen twijfel over bestaan: "It should be stated flatly (...) that the political parties created democracy and that modern democracy is unthinkable save in terms of the parties" (1942, p. 1). Hoewel het idee van een representatieve democratie zonder partijen is geëxploreerd (ons beperkend tot Nederlandse auteurs, onder meer Bovens en Michels, 2002; Lucardie, 2001; Voerman, 1994), zijn velen de afgelopen decennia Schattschneider gevolgd in het wijzen op het cruciale belang van partijen. In de recente bewoording van de Raad voor het Openbaar Bestuur: "Politieke partijen, die een brug vormen tussen individuele burgers, volksvertegenwoordigende organen en het openbaar bestuur, zijn van vitaal belang voor een levendige en voor burgers herkenbare parlementaire democratie" (ROB, 2009, p. 5).

Veelal is een dergelijke constatering echter de opmaat voor een kritisch betoog ten aanzien van die partijen. Het gaat dan over verval en over het idee dat ze een deel van de historische functies niet of althans niet meer naar behoren vervullen, terwijl ze anderzijds met hun rekruteringsfunctie de greep op het openbare bestuur versterken (vgl. Baakman, 2004, p. 173). Partijen zouden zelfs op welhaast perverse wijze met de staat vergroeid zijn geraakt (onder meer Katz en Mair, 1995; Mair, 1995; zie echter ook Koole, 1996). De brugfunctie van partijen zou onder druk staan, doordat partijen een deel van hun functies inadequaet vervullen.

Eén van die functies betreft de aggregatie en articulatie van belangen. Van partijen wordt verwacht dat zij maatschappelijke verlangens ordenen, prioriteren en articuleren op grond van een onderliggend maatschappijbeeld. Zeker, er zijn andere perspectieven, zoals dit op basis van het *brokerage* model, waarbij partijen zonder inhoudelijk kiezersmandaat optreden als belangenmakelaar (vgl. Cross en Young, 2002, p. 862), maar Nederlandse partijen worden, zoals vele gevestigde partijen in West-Europa, van oudsher als ideologisch georiënteerde partijen beschouwd, wat van belang is voor hun schakelfunctie. Het eventuele ontbreken van voldoende eensluidende meningen en coherentie in standpunten, bijvoorbeeld omdat partijleden ernstig verdeeld zijn, tast die schakelfunctie tussen kiezers en gekozenen namelijk aan. Reeds Burke was zich van het belang van interne eensgezindheid bewust in zijn definitie van een partij als “a body of men united (...) upon some particular principle in which they all agreed” (geciteerd in White, 2006, p. 6). Ook Downs acht interne eensgezindheid kenmerkend: “(...) a political party is a team of men seeking to control the governing apparatus by gaining office in a duly constituted election. By *team*, we mean a coalition whose members agree on all their goals instead of on just part of them” (Downs, 1957, p. 25; cursivering in origineel). Partijen hebben een eigen, gemeenschappelijke voorkeur en ideologische overtuiging, en dat onderscheidt hen van bijvoorbeeld belangengroepen (vgl. Devos, 2006, pp. 249-251). Daarmee zou een voorwaarde van ideologische politiek op systeemniveau zijn vervuld: een democratie die gestalte krijgt door strijd tussen en niet binnen partijen. Scherp gesteld: democratie “is not found in the parties but between the parties” (Schattschneider, 1942, p. 60).

In de praktijk zal die toestand van strikte interne homogeniteit en externe onderscheidenheid niet worden bereikt. Partijen delen onderling posities en zijn zelf doorgaans allianties van meer of minder verschillende groeperingen of facties (onder meer Panebianco, 1988; Sartori, 1976). Interne democratie van organisaties veronderstelt trouwens enig pluralisme (Lipset, Trow en Coleman, 1956) en een enkeling noemt het zelfs een “(...) potentially misleading assertion that parties are necessarily united by shared principles or opinions” (Ware, 1996, p. 6; zie ook Teorell, 1999). Niettemin veronderstellen democratische verkiezingen een keuze tussen min of meer homogene partijen die zich ten minste enigszins van elkaar

PARTIJEN IN SPAGAAT?

onderscheiden. Kiezers moeten iets te kiezen hebben en een keuze kunnen maken uit onderscheiden, herkenbare opties.

Interne eensgezindheid kan aldus worden gezien als mogelijk een wezenskenmerk maar zeker als voorwaarde voor het goed functioneren van partijen als schakel tussen kiezers en gekozenen. Verdeeldheid kan de kiezer doen twijfelen aan de positie van de partij en de koers die de namens de partij verkozenen zullen volgen; we komen daar zo dadelijk aan de hand van enkele recente Nederlandse voorbeelden nog op terug. Het is overigens ook om andere redenen relevant om als partij eenheid te kennen. Interne fragmentatie bemoeilijkt de besluitvorming in partijen en de vaststelling van coherente beleidsvoorstellen en beperkt hun regulerend en sturend vermogen (Boucek, 2009, p. 473; Tromp, 2004, p. 308). En *na* verkiezingen wordt van partijen eensgezindheid verwacht om opvattingen effectief om te zetten in beleid (onder meer Pierce, 1999, p. 9). Een intern verdeelde partij is kortom niet slechts vanuit electoraal perspectief een zwakke schakel in de democratische keten, maar ook vanuit bestuurlijk perspectief.

In het navolgende gaat de aandacht uit naar de interne eensgezindheid van Nederlandse politieke partijen. De kernvraag is hoe eensgezind leden van die partijen zijn. Dit aspect blijft (te) vaak buiten beschouwing. Vele wetenschappers “*treat life inside a political party as a black box*” (Laver en Shepsle, 1999, p. 23). Dat is riskant: “*The danger of the unitary actor assumption (...) in that it may encourage us to take a quite unwarranted anthropomorphic view of how parties decide. (...) we need a model on intraparty politics before we can develop a realistic model of interparty competition*” (Laver en Shepsle, 1999, pp. 23-24). We zullen niet hier en nu een model van *intraparty politics* ontwikkelen, maar wel op basis van onder partijleden verzamelde informatie achterhalen of er in een aantal Nederlandse partijen sprake is van inhoudelijke eensgezindheid of verschil van mening. Het dekset van de *black box* wordt aldus een stukje gelicht, in een verhaal dat in ambitie veeleer descriptief dan verklarend is.

Na een korte schets van het recente debat in Nederland over de interne homogeniteit van partijen en hoe dat kan worden geplaatst in een breder debat over partijmodellen (2) en na enkele opmerkingen over data en methode (3), beschrijven we wat we zien aan eensgezindheid of meningsverschillen in Nederlandse partijen (4) en waarover precies men anders dan wel gelijkloidend denkt (5). Ook bekijken we of bepaalde groepen binnen partijen tegenover elkaar staan (6) en hoe men binnen partijen zelf denkt over de wenselijkheid van eensgezindheid (7). Onze slotopmerkingen bevatten een antwoord op de vraag naar homogeniteit van Nederlandse politieke partijen alsook enige reflectie op het belang van het vraagstuk van eensgezindheid en meningsverschillen onder leden van politieke partijen.

2. Binnen de partij: eenheid of verscheidenheid

De vraag naar eenheid en verscheidenheid binnen partijen is niet louter academisch en was onderwerp van publiek debat naar aanleiding van de Tweede Kamerverkiezingen van 2006. Dit debat werd gevoerd tegen de achtergrond van de manifestatie van een nieuwe scheidslijn in de Nederlandse politiek, monocultureel versus multicultureel (onder meer Aarts en Thomassen, 2008; Pellikaan, de Lange en van der Meer, 2007; Pellikaan, van der Meer en de Lange, 2003). Dergelijke ontwikkelingen aan het begin van de eenentwintigste eeuw deden vermoeden dat in sommige gevestigde partijen ernstige verdeeldheid zou bestaan over belangrijke (nieuwe) vraagstukken (zie Bijlage A voor de volledige namen van de hier relevante Nederlandse politieke partijen). Zo stellen Snels en Thijssen dat “(...) de nieuwe scheidslijnen dwars door gevestigde partijen als de VVD en de PvdA heen lopen” (2008, p. 16). De VVD zou zich verdelen in een conservatieve, populistische en een liberale, bestuurlijk ingestelde vleugel. De verscherpte tegenstelling rond sociaal-culturele thema's zou middelpuntvliedende krachten in deze partij hebben losgemaakt “(...) die haar samenhang sterk beproeven” (Voerman, 2008, p. 148). De sociaaldemocratische PvdA zou verdeeld zijn in een links-liberaal kamp en een kamp dat zich meer in de klassiek-linkse Socialistische Partij (SP) zou herkennen (Snels en Thijssen, 2008, p. 16). De SP op haar beurt zou zich in een proces van ‘sociaal-democratisering’ bevinden (Voerman en Lucardie, 2007). Becker en Cuperus (2007, p. 37) spreken, mede naar aanleiding van de (vermeende) verdeeldheid onder het electoraat, over de PvdA als een ‘partij in spagaat’. De Raad van State, tot slot, bespreekt in zijn Jaarverslag 2007 in het hoofdstuk ‘De Raad in de Staat – Algemene beschouwingen’ de stand van zaken in de Nederlandse democratie en stelt dat “(...) de inhoudelijke verschillen van opvattingen over de grote maatschappelijke vraagstukken dwars door gevestigde partijen heen lopen” (RvS, 2008, p. 15).

In de politieke praktijk zijn recentelijk daadwerkelijk tekenen van verdeeldheid waargenomen, bijvoorbeeld onder VVD'ers tijdens de lijsttrekkerverkiezingen van 2006, toen een liberale stroming (voor Mark Rutte) en een conservatieve stroming (voor Rita Verdonk) zichtbaar waren. Dat Rutte de strijd onder partijleden (nipt) won, waarna Verdonk erin slaagde als nummer 2 op de kandidatenlijst bij de Kamerverkiezingen meer stemmen dan de lijsttrekker te halen, bevorderde de indruk van eenheid in de partij niet. Voor ons betoog is primair van belang dat Verdonk de steun zag als uitdrukking van een inhoudelijke electorale afweging, die mogelijk was vanwege verdeeldheid in de partij. In de toespraak naar aanleiding van haar persoonlijke succes sprak zij over “steun voor de lijn die ik heb ingezet” en over kiezers die “hebben gezegd: wij willen die koers-Verdonk, wij kiezen daarvoor” (zie voor haar toespraak *NRC Handelsblad*, 29 november 2006).

PARTIJEN IN SPAGAAT?

In de PvdA bleken partijleden zich scherp te verdelen over het integratiethema, zo bleek toen in de winter van 2008 op 2009 een discussie werd gevoerd over een door het partijbestuur opgestelde ‘integratienota’. Op die nota werd uiteenlopend gereageerd. Ook verscheen onder de titel ‘Verdeeld verleden, gedeelde koers?’ een speciaal nummer van *Socialisme & Democratie* (66/1-2, 2009), uitgegeven door de aan de PvdA gelieerde Wiardi Beckman Stichting, waarin partijleden zich weinig eensgezind toonden. De nota werd trouwens uiteindelijk onder druk van die leden bijgesteld.

Andere partijen kenden eveneens hun problemen met interne verscheidenheid. De orthodox protestantse Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) wijzigde mede onder externe druk haar statuten en maakte het mogelijk dat vrouwen partijlid werden, maar er was vervolgens weinig behoefte om de aan dat lidmaatschap gestelde beperkingen aan te vechten: “Het verlangen om eenheid binnen de partij te bewaren is groter” (*Trouw*, 6 december 2007). Het terugtreden van SP-leider Jan Marijnissen naar de achterbankjes in de Tweede Kamer werd mede gezien als het gevolg van zijn energievretende pogingen de eenheid in de van oudsher zo gesloten, hechte partij te bewaren. “Marijnissen zag zich gedwongen zijn volle gewicht in de schaal te werpen om de rust in de SP te herstellen. Het consolideren van de eenheid in de partij heeft veel van zijn kwetsbare gestel gevergd” (*de Volkskrant*, 18 juni 2008). In het licht van al deze woelingen bij andere partijen is het niet onbegrijpelijk dat het christendemocratische CDA een partij is “die er trots op is saai te zijn” (*NRC Handelsblad*, 8 november 2008). Overigens verbond Geert Wilders de ultieme consequentie aan de angst voor interne verdeeldheid. Met de herinnering aan de Lijst Pim Fortuyn (LPF), die aan onderlinge strijd ten onder ging, vers in gedachten besloot hij dat zijn Partij voor de Vrijheid genoeg had aan een enkel partijlid: Wilders. “Reden voor het niet toelaten van leden is volgens de PVV’er een gevolg van de ruzies bij de LPF. Die partij liet volgens Wilders te snel leden toe, met veel ruzies tot gevolg” (*Elsevier*, 22 april 2009).

Het publieke debat over de homogeniteit van partijen kan mede worden begrepen in het licht van partijmodellen die hun vorm en functioneren beschrijven. Het beeld van de massapartij, die ontstaat aan het begin van de twintigste eeuw als met de invoering van het algemeen kiesrecht de aard van representatie verandert, lijkt verheven tot een ‘ideale’ vorm (Koole, 2002, p. 48; Koole, 1992). De massapartij zou maatschappelijk zijn geworteld als belanghebbende van een onder- of onvertegenwoordigd deel van de nieuwe electorale massa (Krouwel, 2006, p. 254) en vertegenwoordigt een bepaalde sociale groep vanuit een specifieke ideologische positie. Leden zijn in massapartijen belangrijk; hun lidmaatschap is een uitvloeisel van hun sociale identiteit. Massapartijen, en hun leden onderling, zijn homogeen en vormen een samenhangend geheel (Katz en Mair, 1995, p. 18). Zie hier het gestileerde, ideaaltypische beeld van een ideologisch gemotiveerde partij die intern een eenheid vormt en fundamen-

teel verschilt van andere partijen. In de vele partijmodellen die volgen op dat van de massapartij hebben het ideologische profiel en de partijleden een minder belangrijke rol – soms veel minder, zoals bij de zogenoemde *business firm party*, waarvan juist het ontbreken van een dergelijk profiel kenmerkend zou zijn – maar opgemerkt dient te worden dat die ‘opvolgers’ veelal toch uitgaan van of zich spiegelen aan een idee van een eensgezinde partij met een eigen kenmerkend inhoudelijk profiel.

Theorieën over kiesgedrag zien partijen eveneens vaak als *unitary actors*, zoals ook in de inleiding al kort is aangegeven. Modellen over rationeel kiesgedrag, geïnspireerd door de genoemde Downs, zien de partij als eenheid die in staat is een voor kiezers herkenbare, eenduidige ideologische uitspraak te doen. Zo gaat het *Responsible Party Model* uit van drie voorwaarden: partijen moeten alternatieven aanbieden, kiezers moeten de alternatieven herkennen, en de partijen kennen interne cohesie en de partijdiscipline is krachtig genoeg om partijprogramma's te kunnen uitvoeren (onder meer APSA, 1950; Valen en Narud, 2007, p. 295). Dit uitgangspunt van partijen als *unitary actors* negeert de interne complexiteit van en mogelijke verdeeldheid in partijen (Montero en Gunther, 2002, p. 23). In studies waarin partijorganisaties of het gedrag van partijen worden bestudeerd, gaat de aandacht juist expliciet uit naar verschillende actoren of facties in partijen. Zo ziet Kitschelt, die hun strategische gedrag bestudeert, partijen als *miniature political systems* met onderscheiden actoren (1994, p. 207).

De analyse van eensgezindheid in partijen kan op diverse manieren plaatsvinden. Een van de mogelijkheden is te kijken naar groepen *binnen* het ledenbestand (onder meer Crewe en King, 1995; Gallagher en Marsh, 2002; Klein, 2006; Koole en van Holsteyn, 2000; Seyd en Whiteley, 1992; Seyd, Whiteley en Parry, 1996; Weldon, 2007; Whiteley, Seyd en Richardson, 1994). De analyse van de opiniestructuur onder leden is dan gericht op de verdeeldheid tussen onderdelen of niveaus in een partij, afhankelijk van bijvoorbeeld de functie, de mate van activisme en/of de motivaties van actoren. Zo maakten Michels en Ostrogorski in hun klassieke analyses van de besluitvorming binnen partijen een functioneel onderscheid tussen partijleiders, die in hun ogen dominant waren, en overige leden (vgl. Daalder, 2002, pp. 40-41).

May (1973) onderscheidde in zijn *law of curvilinear disparity* mede op basis van hun activisme voor de partij de niet-elite, subelite en topelite. Tot de topelite rekende hij (kandidaat-)volksvertegenwoordigers en congresafgevaardigden, tot de subelite actieve leden, inactieve leden en trouwe kiezers en tot de niet-elite mensen die af en toe op de partij stemmen (vgl. Narud en Skare, 1999, pp. 46-47; May, 1973). May stelt dat de topelite wordt gedreven door de wil om verkozen te worden en standpunten zo formuleert dat deze aansluiten bij de opvattingen van zo veel mogelijk gewone kiezers. De subelite is lid geworden vanwege een sterke

PARTIJEN IN SPAGAAT?

ideologische drijfveer. Deze groep houdt vast aan principes en beweegt niet naar het politieke midden, waar de meeste kiezers geacht worden te zijn.

Kitschelt neemt als vertrekpunt van zijn analyse niet de mate van activisme maar de uiteenlopende motivaties van partijleden. Hij onderscheidt in dit verband ideologen (met een dominant ideologisch motief), pragmatisten (die verkozen willen worden) en lobbyisten (die opkomen voor 'hun club') (Kitschelt, 1994, pp. 209-210). Onder omstandigheden zullen verschillen in motivaties zorgen voor diversiteit en eventueel strijd binnen partijen.

Naast verschillen in functies, activisme en motieven zijn er andere redenen denkbaar waarom groepen leden binnen partijen van mening verschillen, bijvoorbeeld op basis van sociaaldemografische kenmerken. Ten aanzien van bepaalde vraagstukken is het voorstelbaar dat sommige groepen binnen een partij andere belangen en standpunten hebben dan andere. Zo zouden oudere leden een andere mening kunnen hebben over pensioenvoorzieningen dan jongere, werkende leden een andere positie over werkloosheidsuitkeringen dan werkeloze, enzovoort. Wanneer de rol van ideologie afneemt en de partij meer belangenbehartiger wordt, zoals door sommigen wel wordt gesteld, dan zouden die belangen elkaar kunnen bijten.

Vanuit theorie en praktijk van het interne partijleven zijn er kortom voldoende redenen om aandacht te schenken aan de mate van eensgezindheid van politieke partijen. In termen van waardering is het daarbij veelal zo, dat de voorkeur van zowel politicologen als politici uitgaat naar eensgezindheid en minder naar verdeeldheid. Niet elke vorm van verdeeldheid is overigens als vanzelf problematisch, maar een zeker risico bestaat, tegenwoordig wellicht meer dan in het verleden. Leden (van Nederlandse partijen) hebben de laatste jaren meer rechten gekregen om invloed uit te oefenen op de samenstelling van lijsten, de keuze van lijsttrekkers en de besluitvorming op congressen, waardoor meningsverschillen zich gemakkelijker manifesteren. Voor media zijn dergelijke verschillen al snel ruzies en daarmee nieuwswaardig. Onder deze omstandigheden zullen interne meningsverschillen kiezers eerder bereiken dan voorheen het geval was en voor kiezers wordt het, bij een fundamenteel dan wel in de media uitvergroot verschil van mening, moeilijk om te zien wat nu de precieze opvatting van de partij is. Vaart de VVD na de verkiezingen van 2006 de koers-Rutte of de koers-Verdonk? Partijen lijken minder eenduidig herkenbaar bij grotere interne verdeeldheid en dat kan gevolgen hebben voor de relatie tussen kiezer en partij en voor hun intermediaire rol en schakelfunctie. "We moeten ons nu intern verbinden en naar buiten toe boeien. Het beeld van voortdurende verdeeldheid is fnuikend voor de VVD", aldus voorzitter Van Zanen tegen het VVD-congres (geciteerd in *Trouw*, 10 december 2007). Na het vertrek van Verdonk zocht de partij vooral "(...) rust, in een poging het verloren terrein bij de

kiezers terug te winnen” (*Trouw*, 10 december 2007). In de duiding van de voorzichtige opmars van de VVD in de peilingen begin 2010 wordt die herstelde rust binnen de partij als een van de verklarende factoren naar voren gebracht (onder meer *Algemeen Dagblad*, 29 december 2009; *de Volkskrant*, 6 januari 2010).

Verdeeldheid kan naast electorale gevolgen intern schadelijke effecten hebben. Gallagher en Marsh, bijvoorbeeld, schetsen de verdeeldheid binnen de Ierse Fine Gael als een omvangrijke zwijgende minderheid een opvatting heeft die afwijkt van de koers die op dat moment wordt gevaren door de partijtop. Het risico is aanwezig dat die andersdenkenden minder actief worden of afhaken (Gallagher en Marsh, 2002, p. 173). Als de verdeeldheid zich voordoet op een onderwerp dat leden belangrijk vinden, kan de onenigheid ernstige gevolgen hebben – in het ergste geval valt de partij uit elkaar. Hoewel het zo ver niet kwam, kan ook dit risico met de recente lotgevallen van de VVD worden geïllustreerd: “De crisis waarin de VVD zichzelf vorig jaar dompelde door haar nummer twee – Verdonk – eruit te zetten, is voorbij. In 2007 verloor de partij vierduizend (van de 40 duizend) leden” (*de Volkskrant*, 24 mei 2008).

Partijleden zelf zijn enigszins beducht voor grote interne meningsverschillen en hun gevolgen. Op basis van het Leidse Partijledenonderzoek 2008, waarover zo dadelijk meer, hebben we een indruk van hoe ver een interne discussie mag gaan. Respondenten kregen de stelling voorgelegd dat een discussie in de partij de eenheid van de partij nooit in gevaar mag brengen. Van alle ondervraagde partijleden is een aanzienlijke minderheid van bijna veertig procent het daarmee (helemaal) eens. Slechts onder de leden van D66, GroenLinks (GL) en de PvdA zijn er meer leden die het oneens zijn met deze stelling dan leden die instemmen met het idee dat de eenheid van de partij nooit in gevaar mag komen door een interne discussie.

3. Data en methode

We maken gebruik van het Leidse Partijledenonderzoek 2008 (LPO 2008), dat is uitgevoerd in het late voorjaar en de vroege zomer van 2008 onder een aselechte steekproef van 1.500 leden van Nederlandse partijen. Alle tien partijen die na de verkiezingen van 2006 in de Tweede Kamer vertegenwoordigd waren, waren uitgenodigd om mee te doen. Zeven deden er mee: CDA, CU, D66, GL, PvdA, SGP en VVD. De SP en Partij voor de Dieren weigerden medewerking, terwijl de PVV van Geert Wilders geen leden kent. De dataverzameling is uitgevoerd door middel van een schriftelijke vragenlijst vanwege het beperkte budget en methodologische overwegingen. Het LPO 2008 is namelijk een vervolg op en deels replicatie van het Leidse Partijledenonderzoek 1999 (LPO 1999), waarin leden van CDA, D66, PvdA

PARTIJEN IN SPAGAAT?

en VVD zijn bevestigd. Ter wille van de vergelijkbaarheid is in 2008 gekozen voor een vergelijkbare opzet en vragenlijst. De respons verschilde per partij en liep van 32 procent onder CDA-leden tot 62 procent onder leden van GroenLinks (zie verder voor de verantwoording Van Holsteyn en Koole, 2009).

Hoewel het waarschijnlijk is dat meer actieve leden vaker hebben meegedaan aan het onderzoek dan minder of niet-actieve, is het geenszins het geval dat die laatste groep niet ook heeft meegedaan. Zo gaf 67 procent van alle ondervraagden aan geen tijd kwijt te zijn aan het partijlidmaatschap en het werk voor de partij, en nog eens 17 procent dat dit beperkt bleef tot gemiddeld vijf uur per maand. Ook een inschatting van het eigen activisme toont dat niet uitsluitend actieve partijleden de vragenlijst hebben ingevuld: van alle ondervraagden achtte 44 procent zich (vrijwel) niet actief, 31 procent niet zo actief, 17 tamelijk en slechts 8 procent zeer actief. Omdat we in het navolgende niet primair kijken naar alle leden samen maar naar leden van afzonderlijke partijen, maken we geen gebruik van een weegvariabele naar het daadwerkelijke aantal leden (zie voor een overzicht van ledenaantallen van Nederlandse partijen <http://www.rug.nl/dnpp/themas/lt/index>).

Om de mate van eensgezindheid onder partijleden te bekijken, gebruiken we hun zelfplaatsing op acht zogenoemde issueschalen en een links-rechtsschaal. De vraagstukken of *issues* sluiten aan bij belangrijke vraagstukken in de (Nederlandse) politiek, al zijn zij niet alle op elk moment urgent. Het betreft opvattingen over euthanasie, inkomensverschillen, integratie van allochtonen, Europese eenwording, sociale uitkeringen, criminaliteit, kerncentrales en het uitzenden van militairen. Respondenten konden de eigen positie aangeven op een schaal van 1 tot 7 (zie Bijlage B).

Er zijn diverse manieren om de mate van onderlinge eensgezindheid (kwantitatief) te beoordelen. Ter wille van de robuustheid van bevindingen gebruiken we er drie, waarvan de laatste de meest verfijnde kan worden geacht:

- (1) De volledige verdeling van respondenten/antwoorden per vraagstuk.
- (2) De ingedikte verdeling van respondenten/antwoorden per vraagstuk. Crewe en King (1995) stellen dat een partij intern verdeeld is als geen van de mogelijke opties of posities steun van minstens 60 procent der leden krijgt. Ten behoeve van dit 60-procentcriterium en vanwege de overzichtelijkheid dikken we de zevenpuntsschalen in tot drie categorieën: scores 1-2 (gearceerd in Tabel 2); scores 3-5; 3) scores 6-7 (gearceerd in Tabel 2).
- (3) De *Agreement Score* of A-score (van der Eijk, 2001), die speciaal is ontwikkeld om de mate van overeenstemming van percepties of voorkeuren te meten op ordinale schalen, nadrukkelijk rekening houdend met de verdeling van scores en vooral met de scheefheid ervan over de schaal. De A-score is ontwikkeld omdat bijvoorbeeld de standaarddeviatie niet voldoet bij een schaal met een

gegeven aantal schaalposities, een scheve verdeling en duidelijke pieken op een specifieke schaalpositie (van der Eijk, 2001, pp. 325-328). De A-score loopt van +1 (perfecte overeenstemming; alle respondenten nemen dezelfde positie in) via 0 (geen overeenstemming; respondenten zijn gelijk verdeeld over alle schaalposities) naar -1 (volstreekte onenigheid; respondenten zijn verdeeld over de uiterste schaalposities). Een lagere positieve score betekent aldus minder overeenstemming; een negatieve score wijst op de aanwezigheid van een tegenstelling en doet denken aan een 'spagaat' in de betreffende partij.

4. Eensgezindheid van en meningsverschillen onder Nederlandse partijleden

Om de vraag naar eensgezindheid onder partijleden te beantwoorden kijken we naar de A-scores (Tabel 1) en de onderliggende frequentieverdeling van meningen ten aanzien van de genoemde vraagstukken (Tabel 2). De A-scores maken duidelijk dat binnen geen enkele partij ten aanzien van enig issue volstreekte eensgezindheid bestaat (geen scores van 1 of bijna 1), maar wijzen er vanwege het ontbreken van negatieve scores vooral op dat de interne verdeeldheid in alle gevallen relatief beperkt is. Als we de gemiddelde A-score over de aan leden voorgelegde vraagstukken als globale indicator gebruiken van de algehele eensgezindheid binnen partijen, zien we dat de SGP het meest eensgezind is, gevolgd door GroenLinks, D66, VVD, ChristenUnie, PvdA en CDA. De onderlinge verschillen tussen partijen zijn overigens gering (hoogste gemiddelde A-score voor SGP 0,59; laagste score voor CDA 0,45).

TABEL 1. Agreement scores (A-scores) voor diverse politieke vraagstukken.

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP	Gemiddelde per vraagstuk
- euthanasie	0,78	0,85	0,85	0,57	0,38	0,81	0,91	0,74
- inkomensverdeling	0,68	0,59	0,51	0,46	0,48	0,38	0,46	0,51
- integratie	0,38	0,34	0,41	0,40	0,47	0,44	0,55	0,43
- Europese eenwording	0,35	0,26	0,40	0,34	0,23	0,18	0,69	0,35
- sociale uitkeringen	0,52	0,52	0,69	0,61	0,59	0,49	0,53	0,56
- kerncentrales	0,68	0,22	0,07	0,10	0,30	0,53	0,20	0,30
- criminaliteit	0,40	0,46	0,57	0,62	0,63	0,66	0,80	0,59
- militaire missies	0,42	0,41	0,53	0,58	0,55	0,53	0,54	0,51
Gemiddelde per partij	0,53	0,46	0,50	0,46	0,45	0,50	0,59	0,50

Opmerking: partijen zijn hier en in volgende tabellen (muv. Tabel 5) gerangschikt op basis van de gemiddelde zelfplaatsing van de partijleden in 2008 op een links-rechts schaal.

Bron: LPO 2008.

PARTIJEN IN SPAGAAT?

TABEL 2. Meningen van leden van politieke partijen over diverse politieke vraagstukken.

	1-2	3-5	6-7	Totaal %	N
	verbieden	euthanasie	toestaan		
GL	1	13	86	100	662
PvdA	0	8	92	100	543
D66	0	8	92	100	909
CU	69	27	5	101	506
CDA	12	37	50	99	451
VVD	1	11	88	100	537
SGP	96	2	2	100	537
	groter	inkomensverschillen	kleiner		
GL	1	25	74	100	662
PvdA	1	35	64	100	545
D66	2	65	31	98	904
CU	4	62	35	101	504
CDA	5	65	30	100	447
VVD	30	61	9	100	540
SGP	7	69	24	100	524
	zijn te laag	sociale uitkeringen	zijn te hoog		
GL	35	63	3	101	659
PvdA	25	70	5	100	538
D66	7	87	6	100	897
CU	10	84	6	100	498
CDA	7	80	13	100	448
VVD	4	59	38	101	537
SGP	6	75	20	101	525
	cultuur behouden	integratie	aanpassen		
GL	31	63	8	102	661
PvdA	17	66	18	101	541
D66	16	71	14	101	905
CU	9	64	28	101	503
CDA	6	53	40	99	450
VVD	8	50	42	100	540
SGP	5	30	64	99	531
	moet verder	Europese eenwording	is al te ver		
GL	42	51	8	101	653
PvdA	35	51	14	100	541
D66	46	47	7	100	901
CU	7	56	38	101	503
CDA	27	56	18	101	447
VVD	26	53	21	100	538
SGP	3	18	78	99	531

PARTIJEN IN SPAGAAT?

	1-2	3-5	6-7	Totaal %	N
	bouwen	kerncentrales	niet bouwen		
GL	4	20	76	100	662
PvdA	19	34	46	99	533
D66	26	44	30	100	894
CU	24	47	30	101	499
CDA	43	45	14	102	447
VVD	67	23	10	100	540
SGP	38	45	18	101	520
	is te hard	optreden criminaliteit	moet harder		
GL	16	70	16	102	654
PvdA	3	61	37	101	531
D66	2	72	26	100	893
CU	1	34	64	99	499
CDA	0	34	65	99	451
VVD	2	24	75	101	540
SGP	1	10	90	101	532
	nooit meedoen	militaire missies	altijd meedoen		
GL	24	68	7	99	657
PvdA	12	68	21	101	542
D66	8	77	15	100	903
CU	2	61	36	99	503
CDA	2	56	43	101	450
VVD	3	63	34	100	540
SGP	4	55	42	101	530

Opmerking: Zie Bijlage B voor de gehanteerde vraagstelling en aangeboden antwoordcategorieën. De antwoorden op de 7-puntschaal zijn in deze tabel gereduceerd tot drie categorieën (1-2, 3-5 en 6-7).
Bron: LPO 2008.

Het globale beeld voor de partijen kan worden ingekleurd door per vraagstuk de mate van eensgezindheid te bekijken, wat temeer relevant is omdat het debat over eventuele spagaten aan enkele specifieke (nieuwe) politieke issues was opgehangen. Ten aanzien van het 'oude' euthanasievraagstuk blijkt de grootste mate van eensgezindheid aan de uitersten van de schaal. Bij de SGP kiest 90 procent van de leden voor de positie die het stelligst uitdrukt dat euthanasie verboden moet worden (positie 1). D66, PvdA en GL zijn eensgezind van mening dat euthanasie toegestaan moet blijven. De positieve A-scores voor deze vier partijen zijn relatief hoog, een aanwijzing voor eensgezindheid. CDA en CU zijn wat meer verdeeld, waarbij CDA-leden neigen naar toestaan van euthanasie en CU-leden naar het verbieden ervan. De CU telt wel meer dan 60 procent van de leden aan één van de uiterste schaalposities (de ingedikte posities 1 en 2). Het CDA haalt dat niet en komt dan ook uit op een voor dit vraagstuk relatief lage A-score van .38.

PARTIJEN IN SPAGAAT?

Het vraagstuk van inkomensverschillen kent, gezien de lagere A-scores over de hele linie, een geringere mate van eensgezindheid dan euthanasie maar de interne meningsverschillen blijven beperkt. Bij alle partijen bevindt zich 60 procent of meer van de leden in één ingedikte schaalpositie. Bij CDA, CU, D66, SGP en VVD is dat de middenpositie, bij GL en PvdA het uiteinde van de schaal dat staat voor een streven naar kleinere inkomensverschillen. Er is bij alle partijen spreiding over antwoordcategorieën, die bij de VVD het grootst is (A-score van .38) en bij GL het kleinst (A-score .68). De geprefereerde hoogte van de sociale uitkeringen hangt samen met de mening ten aanzien van inkomensverschillen, maar de gemiddelde mate van eensgezindheid van partijleden is er iets hoger. De meeste leden nemen een (ingedikte) middenpositie in: uitkeringen moeten hoger noch lager. VVD-leden zijn minder eensgezind en verdelen zich over posities in het midden en aan de rechterkant van de schaal.

Het euthanasievraagstuk kan worden gezien als een manifestatie van een ethische, religieuze dimensie en het vraagstuk van de inkomensverdeling (en sociale uitkeringen) van een sociaaleconomische dimensie, de dimensies die lange tijd dominant waren in de Nederlandse politiek (onder meer Andeweg en Irwin, 2005, pp. 101-105). De houding ten aanzien van de integratie van allochtonen en etnische minderheden is onderdeel van een recentere conflictdimensie (onder meer Aarts en Thomassen, 2008; Pellikaan, van de Meer en de Lange, 2003; Pellikaan, de Lange en van der Meer, 2007). Over het geheel genomen zijn partijleden minder eensgezind ten aanzien van dit vraagstuk dan bij de eerste drie vraagstukken. De SGP is nog het meest eensgezind met een ruime meerderheid van leden op de posities 6 en 7, daarmee het verlangen uitdrukkelijk dat allochtonen zich aanpassen aan Nederlandse gewoonten en gebruiken. De meeste leden van de andere partijen zitten in de ingedikte middencategorie, die vaak 60 procent bevat. De spreiding over afzonderlijke middenposities is tamelijk breed.

Europese eenwording is eveneens een recent, prominent vraagstuk, vooral sinds het referendum over de Europese 'grondwet' van 2005, waarin Nederlandse kiezers zich in meerderheid afkeerden van de door een groot deel van de politieke elite ingenomen positie (vgl. Aarts en van der Kolk, 2005). Binnen partijen is de verdeeldheid aanzienlijk: we noteren de op een na laagste gemiddelde A-score. Slechts SGP-leden zijn eensgezind en menen dat de Europese integratie te ver is gegaan. Van de andere partijen zijn D66-leden het meest eensgezind met posities in het midden en aan de kant van de schaal die aangeeft dat men neigt naar de opvatting dat de Europese eenwording verder moet gaan. Bij GL en CU is er relatief weinig eensgezindheid met leden die zich verdelen over vijf schaalposities. Bij leden van PvdA, CDA en met name de VVD is er nauwelijks sprake van eensgezindheid. De leden zijn verspreid over (bijna) alle schaalposities, maar van een spagaat is geen sprake: de A-scores zijn niet

negatief. Partijleden zijn simpelweg weinig eensgezind met betrekking tot de richting die Nederland ten aanzien van Europese integratie dient in te slaan. De verdeeldheid onder VVD-leden is daarbij het grootst met een positieve maar lage A-score van .18.

Ten aanzien van de kernenergieproblematiek – concreet: het al dan niet bouwen van meer kerncentrales – zien we de geringste mate van interne eensgezindheid, met uitzondering van GL en VVD. 76% van de GL-leden wil geen extra centrales bouwen, 67% van de VVD-leden wil dat juist wel. Onder leden van andere partijen is er nauwelijks eensgezindheid. Terwijl CDA-leden nog naar één kant neigen (bouwen), geldt dat niet voor leden van CU en D66. De A-scores naderen 0, wat erop duidt dat partijleden min of meer gelijk verdeeld zijn over antwoordcategorieën.

Bij het vraagstuk of er harder gestraft dient te worden of al te hard wordt gestraft, is de mate van eensgezindheid weer beduidend hoger. Vooral SGP-leden zijn het onderling eens: straffen moet harder. De minste eensgezindheid is er bij de PvdA en GL. Weliswaar bevindt meer dan 60% van de leden van die partijen zich in de middencategorie, maar de spreiding van de respondenten binnen die middencategorie en de posities daarnaast is relatief groot.

Het laatste vraagstuk is dat over de inzet van Nederlandse militairen in het kader van militaire missies. Moet Nederland desgevraagd nooit militairen sturen of altijd? De mate van eensgezindheid is hier lager dan bij criminaliteit. De meeste partijleden kiezen een positie in het (ingedikte) midden. Alleen leden van SGP en CDA verdelen zich over het midden en aan de rechterkant van de schaal.

TABEL 3. Frequentieverdeling en A-scores links-rechts zelfplaatsing.

Links-Rechts	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
1 [links]	10	13	1	1	1	–	–
2	28	18	3	1	2	1	–
3	43	34	23	10	5	2	0
4	14	23	37	16	11	4	1
5	3	8	17	13	17	7	3
6	1	3	9	14	17	12	7
7	1	1	8	19	21	27	15
8	0	0	2	19	18	35	36
9	–	0	1	4	6	11	18
10 [rechts]	0	0	0	3	2	0	20
A-score	0,76	0,66	0,66	0,40	0,46	0,65	0,65
Totaal %	100	100	101	100	100	101	100
N	646	527	891	474	432	537	496

Bron: LPO 2008.

PARTIJEN IN SPAGAAT?

Niet alleen aan de hand van afzonderlijke vraagstukken meten we eensgezindheid van partijleden, maar tevens op basis van hun zelfplaatsing in de nog altijd relevante tegenstelling van links en rechts (vgl. van der Brug en van der Eijk, 2003, pp. 77-78). De eensgezindheid blijkt aanzienlijk met A-scores boven de .65 voor vijf van de zeven partijen (zie Tabel 3). CDA en CU wijken hier met een score van .46 respectievelijk .4 enigszins van af. Leden van het CDA verdelen zich ruwweg over de posities 4 tot en met 8, iets links van het midden tot rechts van het midden; leden van de CU verspreiden zich over de posities 3 tot en met 8, en plaatsen zich aldus van links van het midden tot rechts van het midden. Waar de leden van de SGP zichzelf als rechts aanduiden, zijn de leden van de twee andere confessionele partijen minder eensgezind in hun positionering.

Wanneer we A-scores op afzonderlijke vraagstukken en links-rechts bekijken, dan kan worden geconstateerd dat nergens sprake is van ware spagaten, van scherp aan elkaar tegengestelde kampen binnen de partijen, ook niet voor afzonderlijke vraagstukken. De A-score is in geen enkel geval negatief. Dat neemt niet weg dat er verschillen zijn in de mate van eensgezindheid met betrekking tot onderscheiden vraagstukken. In sommige gevallen is er bijna volledige eensgezindheid (euthanasievraagstuk), of is de eensgezindheid in de meeste partijen tamelijk groot (links-rechts, criminaliteit, sociale uitkeringen, inkomensverschillen, militaire misdaden). Met betrekking tot het vraagstuk van integratie is er geen sprake van grote eensgezindheid. Tot slot zijn er gevallen waarin er nauwelijks sprake is van eensgezindheid en bevinden leden zich op zo goed als alle posities van de gehanteerde schaal, zoals bij het vraagstuk van Europese eenwording en in het bijzonder met betrekking tot de vraag naar het al dan niet bouwen van extra kerncentrales.

De verschillen in eensgezindheid tussen partijen onderling zijn voor afzonderlijke vraagstukken hier en daar aanzienlijk. De SGP bleek al de meest eensgezinde partij; zo lang het niet gaat over kerncentrales zijn SGP-leden het onderling in hoge mate eens. CDA en PvdA waren over het geheel gezien het minst eensgezind, vooral als gevolg van geringe eensgezindheid ten aanzien van een drietal vraagstukken. Het CDA scoort relatief laag op kerncentrales, Europese eenwording en euthanasie. Leden van de PvdA zijn niet erg eensgezind als het gaat over kerncentrales, Europese eenwording en integratie.

5. Onenigheid waarover?

De mate van eensgezindheid onder leden verschilt van partij tot partij en van vraagstuk tot vraagstuk. Op basis van de literatuur kunnen we enkele specifieke

verwachtingen formuleren over in welke gevallen de eensgezindheid groot of minder groot zal zijn. Een eerste verwachting volgt uit Kitschelts idee van *cleavage mobilization* (Kitschelt, 1989). Hij onderscheidt eigen van vreemde vraagstukken: eigen vraagstukken raken de kern van het gedachtegoed van een partij, thema's die samenhangen met de scheidslijn die door de partij wordt gerepresenteerd of aan de partij ten grondslag ligt. We weten dat ideologische aspecten een voorname drijfveer zijn om partijlid te worden (onder meer Gallagher en Marsh, 2002; Cross en Young, 2002). Volgens het LPO 2008 werd 71 procent van de respondenten lid (mede) om uiting te geven aan de eigen levensovertuiging, 94 procent (mede) om steun te geven aan de beginselen van de partij. Wanneer mensen partijlid worden, gaat het ze waarschijnlijk om de kernthema's en centrale waarden van de partij. Deze redenering volgend veronderstellen we dat leden eensgezinder zijn met betrekking tot eigen dan tot vreemde vraagstukken.

In Nederland is zoals gezegd sprake van een nieuwe, politiek-culturele scheidslijn. Juist op vraagstukken als Europese eenwording en de integratie van allochtonen, die hiermee zouden samenhangen, zouden met name gevestigde partijen verdeeld zijn. Een ander onderscheid, dat samenhangt met het verschil tussen eigen en vreemde vraagstukken maar daarmee niet hoeft samen te vallen, heeft betrekking op *saliency*. Urgent geachte vraagstukken nopen tot meer eensgezindheid dan minder urgente vraagstukken.

We exploreren het realiteitsgehalte van deze verwachtingen door na te gaan of (1) sprake is van relatief veel eensgezindheid op eigen vraagstukken; (2) sprake is van minder eensgezindheid in het bijzonder ten aanzien van Europese eenwording en integratie; en (3) of sprake is van relatief grote eensgezindheid met betrekking tot vraagstukken die leden urgent vinden. Om een indruk te krijgen van eigen *issues* van een partij, wordt gebruik gemaakt van de resultaten van een expert-survey (Aardal en van Wijnen, 2005). Volgens althans deze experts zou euthanasie het vraagstuk zijn van het CDA, inkomensverdeling en sociale uitkeringen van GL en PvdA, integratie en criminaliteit van de VVD, Europese eenwording van D66, kerncentrales van GL, en militaire missies van de PvdA (Aardal en van Wijnen, 2005, p. 208).

De verwachting dat partijleden het vooral eens zullen zijn over eigen vraagstukken krijgt geen overweldigende steun (zie nogmaals Tabel 1): de grootste overeenstemming bestaat ten aanzien van euthanasie, ook bij partijen waarvoor dit geen kerndoelstelling is. Het blijkt meer in het algemeen niet zo te zijn dat leden met betrekking tot eigen vraagstukken een grote mate van eensgezindheid hebben en op vreemde een geringe. Wel bestaat op eigen *issues* evenmin enorme verdeeldheid, al lijken uitzonderingen aanwijsbaar: CDA-leden zijn niet erg eensgezind over eu-

PARTIJEN IN SPAGAAT?

thanasie, VVD-leden niet ten aanzien van integratie en PvdA-leden niet aangaande militaire missies. Dat laatste vraagstuk is volgens de door Aardal en Van Wijnen geraadpleegde experts weliswaar een *issue* van die partij, maar hoort overigens niet werkelijk bij de scheidslijnen en krijgt geen prioriteit van leden. De leden van D66 zijn niet erg eensgezind over Europese eenwording, maar eensgezinder dan leden van andere partijen die dit thema van minder prominent belang vinden.

Volgens onze tweede verwachting zou als uitvloeisel van de nieuwe scheidslijn in de Nederlandse politiek de verdeeldheid over integratie en Europese eenwording relatief groot zijn. Daar zit zeker wat in: het gemiddelde van de A-scores is relatief laag (integratie 0.43; Europese eenwording 0.35). Slechts ten aanzien van kernenergie is de eensgezindheid geringer. Met betrekking tot Europese eenwording blijken daarenboven de traditionele middenpartijen het meest verdeeld: PvdA, CDA en VVD hebben een A-score lager dan 0.30. Dit vraagstuk toont ook verdeeldheid bij CU, D66 en GL, maar in mindere mate. Op het vraagstuk van integratie zijn de linkse PvdA en GL het minst eensgezind; de eensgezindheid binnen andere partijen is iets groter. We constateren dat de partij waarbij eerder een spagaat is geconstateerd, de PvdA, in ieder geval relatief geringe eensgezindheid kent op twee grote vraagstukken die zijn gerelateerd aan een nieuwe relevante scheidslijn in de Nederlandse politiek. Overigens zijn de opvattingen hier en in het algemeen tussen beide vraagstukken niet sterk onderling verbonden, zodat op deze twee vraagstukken geprofileerde subgroepen leden niet direct zichtbaar zijn.

TABEL 4. A-scores voor en de urgentie van diverse politieke vraagstukken.

	GL	PvdA	D66	CU	CDA	VVD	SGP
- euthanasie					0,38		
- inkomensverdeling						0,38	0,46
- integratie	0,38	0,34	0,41	0,40		0,44	
- Europese eenwording	0,35	0,26	0,40	0,34	0,23	0,18	
- sociale uitkeringen							
- kerncentrales		0,22	0,07	0,10	0,30		0,20
- criminaliteit	0,40						
- militaire missies							0,54

Opmerking: In de kolommen zijn voor alle partijen de drie laagste A-scores voor de betreffende partij opgenomen. Gearceerde cellen wijzen op de (dertien) urgente vraagstukken voor de betreffende partij, dat wil zeggen vraagstukken genoemd door ten minste 20 procent van de partijleden in antwoord op een gesloten vraag welk probleem de eigen partij met voorrang zou dienen aan te pakken.

Bron: LPO 2008.

Tot slot bekijken we hoe verdeeld leden zijn met betrekking tot vraagstukken die zij *zelf* urgent vinden. We beschouwen een vraagstuk urgent voor een partij als ten

minste één op de vijf leden deze mening is toegedaan. In Tabel 4 zijn vraagstukken gearceerd waarvan leden aangaven dat de eigen partij ze met voorrang zou moeten aanpakken. Dan valt op dat een behoorlijke mate van eensgezindheid bestaat onder leden van verschillende partijen over de urgente vraagstukken anno 2008. Op een enkele uitzondering na (SGP) vinden partijen – nogmaals: dat wil zeggen ten minste 20 procent der leden – de integratieproblematiek urgent. Confessionele partijen voegen daar criminaliteit aan toe, leden van PvdA en GL kiezen ook voor het vraagstuk van inkomensverdeling, D66'ers voor Europese eenwording en SGP-leden voor het euthanasievraagstuk.

In totaal zijn er in Tabel 4 dertien urgente vraagstukken opgenomen, waarvan voor zes vraagstukken de A-score op relatief geringe eensgezindheid wijst, een score die hoort bij de laagste drie A-scores voor de partij. Merk op dat de scores positief blijven; de laagste A-score voor een urgent vraagstuk is .34 (PvdA, integratie). Dit wijst erop dat er weliswaar geen grote eensgezindheid bestaat, maar dat van tegengestelde kampen evenmin sprake is. In een meerderheid van zeven van de dertien kwesties bestaat er geen relatief groot gebrek aan eensgezindheid ten aanzien van die vraagstukken die binnen een partij urgent worden geacht. Wel verdient wederom het integratievraagstuk de aandacht: leden van de meeste partijen vinden het een urgent vraagstuk, maar zijn tegelijkertijd weinig eensgezind over de richting die de eigen partij in dit 'dossier' dient te volgen. Van de zes relatief lage A-scores bij urgente vraagstukken hebben er niet minder dan vijf betrekking op de integratieproblematiek.

6. Onenigheid bij wie?

Zijn wellicht specifieke groepen leden het onderling oneens? We gaan dit na voor subgroepen waarvan we op basis van de literatuur mogen verwachten dat zich verschillen voordoen. Met behulp van *one way ANOVA* bekijken we of de gemiddelde opvattingen van onderscheiden subgroepen (significant) van elkaar verschillen.

Partijleden kunnen worden ingedeeld naar hun activisme, dat wil hier zeggen naar de mate waarin zij zichzelf actief achten. We zijn daarbij niet, zoals May, geïnteresseerd in het antwoord op de vraag of opvattingen van actieve leden extremer zijn dan van passieve leden, maar kijken simpelweg of zich verschillen voordoen. Maar dat blijkt nauwelijks het geval (gegevens niet gepresenteerd). Een uitzonderlijke keer lijkt er verschil te zijn tussen de gemiddelde positionering van actieve en passieve leden (bij het CDA op euthanasie; bij D66 op Europese integratie), maar in alle andere gevallen zijn verschillen niet significant. Actieve leden houden er geen andere opvattingen op na dan passieve leden.

PARTIJEN IN SPAGAAT?

Een tweede optie is dat het veeleer gaat om de motivatie om partijlid te zijn geworden. Leden die ideologisch gemotiveerd waren, zouden er andere (extremere?) opvattingen op na houden dan leden die primair gemotiveerd waren om verkiezingen te winnen, hetzij voor de partij als geheel, hetzij om zelf verkozen te worden. Een indicator voor de motivatie van leden is de vraag in hoeverre zij lid zijn geworden om steun te geven aan de beginselen van de partij. Aangezien 94 procent aangeeft dat dit een (zeer) belangrijk motief was, is dit echter geen onderscheidend kenmerk. Een vergelijkbaar probleem doet zich voor bij het motief dat men lid geworden is om zelf verkozen te worden; deze reden wordt te weinig als belangrijk genoemd om te differentiëren. We kunnen wel enig inzicht krijgen in de intensiteit of betrokkenheid van leden bij hun partij door te kijken naar de mate waarin zij zichzelf overtuigd lid noemen: acht men zichzelf een niet zo overtuigd, tamelijk overtuigd of zeer overtuigd partijlid? Dit blijkt echter geen significante verschillen op te leveren. De aldus geoperationaliseerde intensiteit van overtuiging hangt niet samen met de vraagstukken waarop partijen intern weinig eensgezindheid vertonen en ligt waarschijnlijk dan ook niet aan deze meningsverschillen ten grondslag.

Opvattingen van leden zouden ten derde kunnen samenhangen met de prioriteit die zij aan vraagstukken geven. Deze aan urgentie gerelateerde verwachting is het alternatief voor de verwachting die we al onderzochten, namelijk dat leden wat betreft voor hen urgente vraagstukken meer eensgezind zouden zijn. Het is echter evenzeer denkbaar dat mensen voor wie de zaak erg dringend is er andere opvattingen op na houden dan mensen die de urgentie minder voelen. Voor vraagstukken met een A-score lager dan .4 is dan ook bekeken of er verschillen zijn in de gemiddelde zelfplaatsing van leden die het vraagstuk het meest urgent vonden en zij die deze mening niet waren toegedaan. Bij zestien onderzochte gevallen bleek slechts vier keer sprake te zijn van significante verschillen (gegevens niet gepresenteerd). Tweemaal ging het om een heel kleine groep respondenten, bij het euthanasievraagstuk en het vraagstuk van kerncentrales voor CDA-leden. Ten aanzien van Europese eenwording was er zowel bij leden van D66 als bij leden van GL verschil. In beide gevallen hadden leden die het vraagstuk urgent vonden een significant meer pro-Europese houding dan andere leden.

Hoewel regelmatig samenhang wordt verondersteld tussen achtergrondkenmerken en inhoudelijke opvattingen, blijkt die samenhang niet altijd aanwezig (onder meer. Koole en van Holsteyn, 1999, p. 115). Dat is ook zo in het LPO 2008, waar bij vraagstukken met een relatief lage A-score vaker geen dan wel significante verschillen bestaan tussen de gemiddelden bij opleiding en leeftijd. Weer geldt dat achtergrondkenmerken enkele keren samenhangen met opvattingen, maar dat dit niet per se geldt voor vraagstukken die gezien hun relatief lage A-score beperkte interne eensgezindheid kennen. In slechts één geval is er duidelijke samenhang, namelijk

ten aanzien van kerncentrales en geslacht. Mannen en vrouwen houden er in dezen binnen CDA, CU, D66, GL, PvdA en VVD significant andere opvattingen op na. Het opleidingsniveau, ten slotte, hangt voor leden van CDA en PvdA samen met opvattingen over integratie en bij de PvdA ook over Europese eenwording.

De overheersende indruk is toch dat we geen aanzienlijke meningsverschillen vinden tussen onderscheiden subgroepen partijleden. Het gebrek aan eensgezindheid binnen partijen is niet terug te voeren op het verschil tussen actieve en passieve leden of tussen meer of minder overtuigde leden. Hoewel er in enkele gevallen samenhang is tussen politiek-inhoudelijke opvattingen en andere kenmerken, is het niet zo dat onderscheiden subgroepen leden in een en dezelfde partij er wezenlijk andere meningen op na houden.

7. Waardering van interne onenigheid

De feiten lijken vooralsnog anders uit te wijzen, maar *so what* als sprake is van ernstige verdeeldheid onder partijleden? We gaven al aan dat het antwoord op die vraag mede afhangt van de aard van de onenigheid en overigens van specifieke omstandigheden. Nu we iets meer weten over de feitelijke mate van eensgezindheid, kunnen we nog een enkele opmerking maken over de waardering ervan. Onenigheid binnen partijen maakt die partijen wellicht een minder aantrekkelijke coalitiepartner of actor vanuit bestuurlijk perspectief, en kan ertoe leiden dat het voor kiezers onduidelijk is waar de partij voor staat, terwijl duidelijkheid in dezen voor kiezers van groot belang lijkt te zijn (vgl. den Ridder, 2007, 16). Dit hangt nauw samen met de schakelfunctie in de representatieve democratie.

Op basis van een open vraag in het NKO 2006 (zie voor dit NKO onder meer Aarts, van der Kolk en Rosema, 2007; CBS, 2008) kunnen we nagaan wat voor kiezers een belangrijk persoonlijk en nationaal probleem is rond de Kamerverkiezingen van november 2006. Europa en kernenergie zijn volgens deze gegevens onbelangrijk; verdeeldheid van partijen op deze vraagstukken zal niet snel leiden tot electorale schade. Het vraagstuk van integratie (en immigratie) echter wordt door een aanzienlijk deel van de kiezers belangrijk gevonden, is zelfs “het meest urgent” (Schmeets, 2008, p. 129). Wanneer partijen hierover intern ernstig verdeeld zijn, kan dit problematisch zijn: voor kiezers is onduidelijk waar de partij alsdan voor staat, en die onzekerheid kan een negatief effect hebben op de electorale aantrekkelijkheid van de partij. Intern kan verdeeldheid tevens leiden tot het minder actief worden of afhaken van leden. Ook hier geldt dat dit vooral het geval zal zijn als het om een thema gaat dat partijleden belangrijk vinden. We zagen (Tabel 4) dat

PARTIJEN IN SPAGAAT?

het integratievraagstuk in alle partijen, minus de SGP, als urgent wordt beschouwd. Gecombineerd met het gegeven dat kiezers de integratieproblematiek (in 2006) als het meest urgente probleem van Nederland zien, geeft dit aan dat het vraagstuk van immigratie en integratie van etnische minderheden intern partijpolitiek zowel als electoraal potentieel explosief is.

Dit is te meer het geval omdat de interne eensgezindheid ten aanzien van het integratievraagstuk er in de loop van de tijd niet groter op geworden lijkt te zijn. In Tabel 5 zijn A-scores van 2008 en 1999 vergeleken voor partijen en vraagstukken die in beide onderzoeken aan bod kwamen. De gemiddelde A-score per partij (berekend als gemiddelde score voor vijf vraagstukken) blijkt bij alle vier betrokken partijen licht gedaald. Voor afzonderlijke vraagstukken geldt dat de partijen alleen bij het euthanasievraagstuk eensgezinder zijn geworden. Het grootste verschil doet zich voor bij het CDA: hoewel de eensgezindheid met betrekking tot het euthanasievraagstuk in 2008 niet hoog was, lag de A-score in 1999 beduidend lager. Bij het vraagstuk van inkomensverdeling is de A-score van ongeveer .5 constant gebleven, de eensgezindheid over sociale uitkeringen scoort boven de .5 maar is de afgelopen tien jaar aanzienlijk gezakt. In 1999 waren leden over dit vraagstuk nog het meest eensgezind. De A-scores zijn het laagst bij integratie en Europese eenwording. En de eensgezindheid van leden binnen partijen blijkt voor deze laatste twee kwesties de afgelopen tien jaar gedaald.

TABEL 5. A-scores voor diverse politieke vraagstukken, 1999 en 2008.

	CDA		D66		PvdA		VVD		Gemiddelde A-score per jaar	
	1999	2008	1999	2008	1999	2008	1999	2008	1999	2008
- euthanasie	0,17	0,38	0,70	0,85	0,70	0,85	0,65	0,81	0,56	0,72
- inkomensverdeling	0,48	0,48	0,55	0,51	0,55	0,59	0,47	0,38	0,51	0,49
- integratie	0,47	0,47	0,49	0,41	0,36	0,34	0,57	0,44	0,47	0,42
- Europese eenwording	0,39	0,23	0,47	0,40	0,39	0,26	0,32	0,18	0,39	0,27
- sociale uitkeringen	0,71	0,59	0,78	0,69	0,65	0,52	0,64	0,49	0,70	0,57
Gemiddelde A-score partij	0,44	0,43	0,60	0,57	0,53	0,51	0,53	0,46	0,53	0,49

Bron: LPO 1999 en LPO 2008.

8. Slotopmerkingen

Vanwege aard en functioneren worden politieke partijen geacht een zekere mate van eensgezindheid te hebben. Van partijen wordt tevens – nog altijd – veelal

verwacht dat zij zich tot op zekere hoogte ideologisch opstellen. Hierbij horen inhoudelijke verschillen tussen partijen enerzijds en een zekere mate van eensgezindheid en homogeniteit binnen partijen anderzijds. Op die manier kan de representatieve democratie, die immers rust op partijen als pijlers, worden vormgegeven, standhouden en daadwerkelijk functioneren.

In het recente publieke debat in Nederland wordt echter bij herhaling gesuggereerd dat vooral de interne verdeeldheid bij althans sommige partijen tegenwoordig erg groot is. Waar 'de kloof' lange tijd de dominante metafoor was in het debat over de afstand tussen burgers en bestuurders, daar maakt het beeld van 'de spagaat' een goede kans om het debat over (het gebrek aan) interne eensgezindheid van partijen te domineren. Het zou daarbij in het bijzonder gaan om de traditionele Grote Drie (PvdA, CDA en VVD), al klinken ook in andere partijen geluiden en tegengeluiden tegelijkertijd. De verdeeldheid van partijen zou zich bovenal tonen op de nieuwe politiek-culturele scheidslijn – kernvraag: wie is Nederlander en wat is Nederland? – die zich manifesteert in vraagstukken over de immigratie en integratie van allochtonen en Europese eenwording. Maar hoe correct zijn die vooral journalistieke observaties eigenlijk? Hoe is het gesteld met de vermeende interne verdeeldheid van partijen, bijvoorbeeld gelet op enkele opvattingen van hun leden ten aanzien van diverse belangwekkende politieke vraagstukken? Dat was de centrale vraag van deze bijdrage, die een beeld schetst van eensgezindheid en meningsverschillen binnen Nederlandse politieke partijen.

Het antwoord op die vraag luidt in de kern: er zijn geen vastomlijnde kampen of spagaten binnen welke (onderzochte) partij ook. Dat staat zo goed als haaks op de suggesties die in de media te vinden zijn, maar mogelijk komt dat door de eenzijdige gerichtheid van de media op het incident, het rumoer, de verdeeldheid: eensgezindheid is geen nieuws. Onze centrale uitkomst komt dichterbij in de buurt bij de in grote delen van de relevante literatuur over politieke partijen en electoraal gedrag aangehangen aanname van partijen als (min of meer) unitaire actoren. Onze conclusie is overigens niet dat binnen alle partijen alle leden op precies dezelfde lijn zitten. Met betrekking tot kernenergie, Europese eenwording en de integratie van allochtonen zien we dat leden weliswaar geen diametraal tegengestelde meningen innemen, maar verre van eensgezind zijn. De spreiding van meningen is aanzienlijk – er is wel degelijk enige aanleiding voor journalistieke aandacht voor een eventueel gebrek aan interne eensgezindheid. Het glas is halfvol en halfleeg: van volstreekte interne inhoudelijke eensgezindheid is evenmin sprake als van onderscheiden kampen van partijleden met tegengestelde meningen.

Het grootste gebrek aan eensgezindheid bestaat over het kernenergievraagstuk, dat echter niet urgent is en (nog?) geen prominente rol speelt in het politieke

PARTIJEN IN SPAGAAT?

debat. Dat laatste kan niet gezegd worden van de vraagstukken van integratie en Europese eenwording, manifestaties van de nieuwe politiek-culturele scheidslijn in de politiek, ten aanzien waarvan de interne eensgezindheid in partijen ook relatief beperkt is. Als deze scheidslijn (verder) aan belang wint, zal er wellicht (nog) meer aandacht komen voor de gesignaleerde verdeeldheid binnen partijen. De afgelopen jaren zagen we dat er ruime mediabelangstelling is voor partijdiscussies over deze onderwerpen. Zowel kiezers als leden geven aan dat zij integratie een belangrijk thema vinden. En het vraagstuk van Europese eenwording lijkt voorlopig minder urgent als politiek en electoraal thema, maar sinds het referendum in 2005 is overduidelijk dat het vraagstuk een rol speelt in de 'discussie' tussen de overwegend pro-Europese elite en de rest van de bevolking die gemiddeld eurosceptischer is. Deze spanning zien we vooral terug in de grote middenpartijen. Nader onderzoek waarbij kiezers en kiesgedrag betrokken zijn is nodig, maar de bij velen in Nederland levende opvatting dat het politieke midden electorale steun verliest, zou kunnen worden begrepen in het licht van hun onduidelijke en weinig scherpe profiel met betrekking tot enkele prominente politieke vraagstukken. Dat geeft enige voeding aan de oude gedachte van iemand als Ed van Thijn dat hierdoor een waaierdemocratie zou kunnen ontstaan, met alle risico's van dien (Van Thijn, 1967). Bij zijn afscheid van de politiek wees Van Thijn hier nogmaals op (*Trouw*, 27 oktober 2007; 5 januari 2008). Zijn woorden werden gerelativeerd (onder meer in *Trouw*, 1 november 2007), maar misschien moeten we toch eerst iets zorgvuldiger nagaan hoe het gebrek aan interne eensgezindheid van met name gevestigde middenpartijen ten aanzien van enkele cruciale vraagstukken effect heeft op het Nederlandse electoraat, alvorens ruimte te geven aan de ironische constatering dat Van Thijn nog weer één maal waarschuwt (vgl. <http://home.kpn.nl/c.brendel/VanThijn.htm>).

Noot

1. Een eerdere versie van deze paper is gepresenteerd in de werkgroep 'De veranderende rol van politieke partijen' op het Politicologenetaal, Berg en Dal, Nederland, 28-29 mei 2009. We danken de werkgroepdeelnemers voor hun commentaar op die eerdere versie; tevens danken we de drie anonieme reviewers van deze bijdrage voor hun commentaar.

Bibliografie

- Aardal, B. & van Wijnen, P. (2005). Issue Voting. In J. Thomassen (Ed.), *The European Voter* (pp. 192-213). Oxford: Oxford University Press.

- Aarts, K., & Thomassen, J. (2008). Dutch Voters and the Changing Party Space, 1989-2006. *Acta Politica*, 43 (2-3), 203-234.
- Aarts, K. & van der Kolk, H. (Eds.) (2005). *Nederlanders en Europa: Het referendum over de Europese grondwet*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Aarts, K., van der Kolk, H. & Rosema, M. (Eds.) (2007). *Een verdeeld electoraat: De Tweede Kamerverkiezingen van 2006*. Utrecht: Het Spectrum.
- Andeweg, R.B. & Irwin, G.A. (2005). *Governance and Politics of the Netherlands*. Houndmills: Palgrave.
- APSA (1952). Toward a More Responsible Two-Party System. A Report of the Committee on Political Parties. *American Political Science Review*, 3 (2), supplement.
- Baakman, N. (2004). De nomenklatoera in Nederland: Over het verschijnsel van partijpolitieke benoemingen. In G. Voerman (Ed.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2003* (pp. 173-197). Groningen: DNPP.
- Becker, F. & Cuperus, R. (2006). Inleiding. In F. Becker en R. Cuperus (Eds.), *Verloren slag: De PvdA en de verkiezingen van november 2006* (pp. 7-17). Amsterdam: Metz en Schilt.
- Boucek, F. (2009). Rethinking Factionalism: Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism. *Party Politics* 15 (4), 455-485.
- Bovens, M.A.P. & Michels, A.M.B. (2002). Politiek zonder partij: een gedachte-oefening. In G.M.A. van der Heijden en J.F. Schrijver (Eds.), *Representatief en Participatief. Dubbele democratie* (pp. 55-70). Delft: Eburon.
- Brug, W. van der & van der Eijk, C. (2003). Enige nuances: misverstanden over kiezers in het algemeen en de verkiezingen van 2002/2003 in het bijzonder. In R. Coops et al. (Eds.), *Een politieke aardverschuiving* (pp. 74-88). Alphen aan den Rijn: Kluwer.
- CBS (2008). *Het Nationaal Kiezersonderzoek 2006: Opzet, uitvoering en resultaten*. Voorburg: CBS.
- Crewe, I. & King, A. (1995). *SDP: The Birth, Life and Death of the Social Democratic Party*. Oxford: Oxford University Press.
- Cross, W. & Young, L. (2002). Policy Attitudes of Party Members in Canada: Evidence of Ideological Politics. *Canadian Journal of Political Science*, 35 (4), 859-880.
- Daalder, H. (2002). Parties: Denied, Dismissed or Redundant? A Critique. In J.M. Montero en R. Gunther (Eds.), *Political Parties, Old Concepts and New Challenges* (pp. 39-58). Oxford: Oxford University Press.
- Devos, C. (2006). *De kleermakers en de keizer: Inleiding tot politiek en politieke wetenschap*. Gent: Academia Press.
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Eijk, C. van der (2001). Measuring Agreement in Ordered Rating Scales. *Quality & Quantity*, 35 (3), 325-341.
- Gallagher, M. & Marsh, M. (2002). *Days of Blue Loyalty: The Politics of Membership of the Fine Gael Party*. Dublin: PSAI Press.

PARTIJEN IN SPAGAAT?

- Holsteyn, J. van & Koole, R. (2009). *Is it True What They Say? Dutch Party Members and Their Opinion on Internal Party Democracy*. Paper for the ECPR Joint Sessions, Lissabon, April 2009.
- Katz, R.S. & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy. *Party Politics*, 1 (1), 5-28.
- Kitschelt, H. (1994). *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klein, M. (2006). Partizipation in politischen Parteien. Eine empirische Analyse des Mobilisierungspotentials politischer Parteien sowie der Struktur innerparteilicher Partizipation in Deutschland. *Politische Vierteljahresschrift*, 47 (1), 35-61.
- Koole, R. (1992). *De opkomst van de moderne kaderpartij*. Utrecht: Het Spectrum.
- Koole, R.A. (1996). Cadre, Catch-All or Cartel? Comment on the Notion of the Cartel Party. *Party Politics*, 2 (4), 507-523.
- Koole, R.A. (2002). Interne Partijdemocratie en Representatie. In G. Voerman (Ed.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2001* (pp. 41-59). Groningen: DNPP.
- Koole, R.A. & van Holsteyn, J.J.M. (2000). Partijleden in perspectief, kiezers en leden vergeleken. In G. Voerman (Ed.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1999* (pp. 93-124). Groningen: DNPP.
- Krouwel, A. (2006). Party Models. In R.S. Katz en W. Crotty (Eds.), *Handbook of Party Politics* (pp. 249-269). London: Sage Publications.
- Laver, M. & Shepsle, K.A. (1999). How Parties Emerged from the Primeval Slime: Party Cohesion, Party Discipline, and the Formation of Governments. In S. Bowler, D.M. Farrell en R.S. Katz (Eds.), *Party Discipline and Parliamentary Government* (pp. 23-48). Columbus: Ohio State University Press.
- Lipset, S.M., Trow, M. & Coleman, J. (1956). *Union Democracy*. Garden City, NY: Anchor.
- Lucardie, A.P.M. (2001). Representatie zonder partijen: De vergeten alternatieven. In G. Voerman (Ed.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2000* (pp. 75-100). Groningen: DNPP.
- Mair, P. (1995). Political Parties, Popular Legitimacy and Public Privilege. *West European Politics*, 18 (3), 40-57.
- May, J. (1973). Opinion Structure of Political Parties: The Special Law of Curvilinear Disparity. *Political Studies*, 21 (2), 135-151.
- Montero, J.M. & Gunther, R. (2002). Introduction: Reviewing and Assessing Parties. In J.M. Montero en R. Gunther (Eds.), *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*. Oxford: Oxford University Press.
- Narud, H.M. & Skare, A. (1999). Are Party Activists the Party Extremists? The Structure of Opinion in Political Parties, *Scandinavian Political Studies*, 22 (1), 45-65.
- Panbianco, A. (1988). *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pellikaan, H., de Lange, S. & van der Meer, T. (2007). Fortuyn's Legacy: Party System Change in the Netherlands. *Comparative European Politics*, 5 (3), 282-302.
- Pellikaan, H., van der Meer, T. & de Lange, S. (2003). The Road from a Depoliticized to a Centrifugal Democracy. *Acta Politica*, 38 (1), 23-49.
- Pierce, R. (1999). Mass-Elite Linkages and the Responsible Party Model of Representation. In W.E. Miller *et al.* (Eds.), *Policy Representation in Western Democracies* (pp. 9-21). Oxford: Oxford University Press.
- Ridder, J.M. den (2007). *Verandering van stemintentie in de laatste weken voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2006. Een onderzoek naar switchmotieven*. Paper voor het Politicologenetmaal Antwerpen, 31 mei -1 juni 2007.
- ROB (2009). *Democratie vereist partijdigheid. Politieke partijen en formaties in beweging*. Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- RvS (2008). *Jaarverslag 2007*. Den Haag: Raad van State.
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge, etc.: Cambridge University Press.
- Schattschneider, E.E. (1942). *Party Government*. New York, etc.: Holt, Rinehart and Winston.
- Schmeets, H. (2008). Probleemgebonden stemgedrag. In CBS, *Het Nationaal Kiezersonderzoek 2006: Opzet, uitvoering en resultaten* (pp. 129-136). Voorburg: CBS.
- Seyd, P. & Whiteley, P. (1992). *Labour's Grass Roots: The Politics of Party Membership*. Oxford: Clarendon.
- Seyd, P., Whiteley, P. & Parry, J. (1996). *Labour and Conservative Party Members 1990-1992: Social Characteristics, Political Attitudes and Activities*. Aldershot: Dartmouth.
- Snels, B. & Thijssen, N. (2008). Inleiding: Verhitte politiek in tijden van verwarring (pp. 7-29). In B. Snels en N. Thijssen (Eds.), *De grote kloof. Verhitte politiek in tijden van verwarring*, Amsterdam: Boom.
- Teorell, J. (1999). A Deliberative Defence of Intra-Party Democracy. *Party Politics*, 5 (3), 363-382.
- Thijn, E. van (1967). Van partijen naar stembusaccorden. In E. Jurgens *et al.*, *Partijvernieuwing?* (pp. 54-73). Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Tromp, B. (2004). *Wetenschap der politiek: Verkenningen*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Valen, H. & Narud, H.M. (2007). The Conditional Party Mandate: A Model for the Study of Mass and Elite Opinion Patterns. *European Journal of Political Research*, 46 (3), 293-318.
- Voerman, G. (Ed.) (1994). *Politiek zonder partijen? Over de horizon van partijpolitiek*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Voerman, G. (2008). Waarheen gaat de VVD? *Liberaal Reveil*, 49 (3), 146-150.
- Voerman, G. & Lucardie, P. (2007). De sociaal-democratisering van de SP. In F. Becker en R. Cuperus (Eds.), *Verloren slag: De PvdA en de verkiezingen van november 2006* (pp. 139-164). Amsterdam: Metz en Schilt.

PARTIJEN IN SPAGAAT?

- Ware, A. (1996). *Political Parties and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Weldon, S. (2007). *Intraparty Opinion Structure, Dominant Factions and Party Behavior: Moving beyond May's Law*. Paper prepared for the ECPR Joint Sessions, workshop 20, Helsinki.
- White, S. (2006). What is a Political Party? In R.S. Katz en W. Crotty (Eds.), *Handbook of Party Politics* (pp. 5-15). London: Sage.
- Whiteley, P., Seyd, P. & Richardson, J. (1994). *True Blues: The Politics of Conservative Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Bijlage A: Gebruikte afkortingen en volledige namen van Nederlandse partijen

Afkorting, volledige naam (aantal zetels na Tweede Kamerverkiezingen van 2006)

CU	ChristenUnie (6)
CDA	Christen-Democratisch Appèl (41)
D66	Democraten 66 (3)
GL	GroenLinks (7)
PvdA	Partij van de Arbeid (33)
PvdD	Partij van de Dieren (2)
PVV	Partij van de Vrijheid (9)
SP	Socialistische Partij (25)
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (22)
SGP	Staatkundig Gereformeerde partij (2)

Bijlage B: Vraagformuleringen

– *Euthanasie*

Sommige mensen vinden dat euthanasie altijd verboden moet zijn. Anderen vinden dat euthanasie mogelijk moet zijn als de patiënt daarom vraagt. Natuurlijk zijn er ook mensen met een mening die daar tussenin ligt. Waar zou u uzelf plaatsen op een lijn van 1 tot en met 7, waarbij de 1 betekent dat euthanasie moet worden verboden en 7 dat euthanasie mogelijk moet zijn?

– *Inkomensverschillen*

Sommige mensen vinden dat de verschillen in inkomens in ons land groter moeten worden (bij cijfer 1). Andere vinden dat deze verschillen kleiner moeten worden (bij cijfer 7). Natuurlijk zijn er ook mensen met een mening die daar tussenin ligt. Waar zou u uzelf plaatsen?

– *Sociale uitkeringen*

Sommige mensen en partijen vinden de sociale uitkeringen te hoog (bij cijfer 7). Andere vinden deze uitkeringen juist te laag (bij cijfer 1). En natuurlijk kan de mening hier tussenin liggen. Waar zou u uzelf plaatsen?

– *Integratie van allochtonen*

In Nederland vinden sommigen dat allochtonen hier moeten kunnen leven met behoud van de eigen cultuur (bij cijfer 1). Anderen vinden dat zij zich geheel moeten

PARTIJEN IN SPAGAAT?

aanpassen aan de Nederlandse cultuur (bij cijfer 7). De mening van weer anderen ligt daar tussenin. Waar zou u uzelf plaatsen?

– *Europese eenwording*

Sommige mensen en partijen vinden dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan (bij cijfer 1). Andere vinden dat de Europese eenwording al te ver is gegaan (bij cijfer 7). Waar zou u uzelf plaatsen?

– *Kerncentrales*

Sommige mensen vinden dat kerncentrales de oplossing zijn voor een tekort aan energie in de toekomst (bij cijfer 1). Andere vinden dat er geen kerncentrales moeten worden gebouwd omdat de gevaren te groot zijn (bij cijfer 7). Waar zou u uzelf plaatsen?

– *Criminaliteit*

Ook over de manier waarop de overheid optreedt tegen criminaliteit wordt verschillend gedacht. Waar zou u uzelf plaatsen op de lijn van 1 tot en met 7, waarbij aan het begin van de lijn degenen staan die vinden dat de overheid te hard optreedt en aan het andere einde van de lijn degenen die vinden dat de overheid harder moet optreden?

– *Militairen*

Ten slotte is het zo dat sommige mensen vinden dat Nederland nooit militairen moet leveren aan internationale missies. Andere vinden dat Nederland dat altijd moet doen als daarom wordt gevraagd. Waar zou u uzelf plaatsen op de lijn van 1 tot en met 7, waarbij de 1 betekent dat Nederland nooit militairen moet leveren en de 7 dat Nederland altijd militairen moet leveren als daarom wordt gevraagd?

– *Links-rechts zelfplaatsing*

Van politieke opvattingen wordt vaak gezegd dat zij links of rechts zijn. Wanneer u denkt aan uw eigen opvattingen en die van andere groepen mensen en partijen, waar zou u die dan op de onderstaande schaal plaatsen?